

UOT:37.

**MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARDA HƏYATI BİLİK VƏ BACARIQLARIN
İNKİŞAFI YOLLARI ÜZRƏ İŞİN PRİNSİPLƏRİ**

Rəhimova Qönçə Mahmud qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
qm.rahimova@adpu.edu.az

Xülasə. Məqalənin əsas tədqiqat obyekti məktəbəqədər yaşlı uşaqların həyati bilik və bacarıqların inkişafı prosesidir. Tədqiqatın predmeti məktəbəqədər yaş dövründə həyati bilik və bacarıqların inkişafı yollarının pedaqoji əsaslarını müəyyənləşdirmək nəzərdə tutulmuşdur. Məqalədə əldə olunmuş elmi nəticələrdən məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda həyati bilik və bacarıqların inkişafı yolları üzrə işin mahiyyətini göstərməklə, bu istiqamətdə üzrə işin prinsipləri barədə tövsiyələr tərbiyəçilərə səmərəli yollar göstərəcək, ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrinin müvafiq fakültə və şöbələrində dərs deyən müəllimlər, uşaq bağçası metodistləri və tərbiyəçilərin daha yaxşı hazırlanmalarına istiqamət verəcək, proqram və ətraf aləm haqqında məcmuələrin hazırlanması üzrə işi səmərəli qura biləcəklər.

Açar sözlər: məktəbəqədər dövr, prinsip, təlim, tərbiyə, təhsilin milli ənənələrlə əlaqəsi, təlimin həyatla əlaqələndirilməsi

Ключевые слова: дошкольный период, принцип, обучение, воспитание, связь обучения с национальными традициями, связь обучения с жизнью

Key words: pre-school period, principle, training, upbringing, connection of education with national traditions, connection of training with life

Təlim və tərbiyənin məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsi pedaqoji prinsiplərə əsaslanır. Təhsilin quruluşu və məzmunun seçilməsi, təlimin üsulları vasitələrinin müəyyən edilməsi, təlim-tərbiyə prosesində tətbiqinin təşkili formaları təlimin prinsipləri əsasında müəyyən edilir. Beləliklə, didaktik prinsiplər təlim prosesində məqsəd və vəzifələrin nizamlayıcı funksiyasını yerinə yetirir.

Təlim prosesində prinsiplərə əməl etmək, praktikada arzu edilən nəticəyə çatmağa əhəmiyyətli imkan yaradır. Həyati bilik və bacarıqların inkişafı yolları üzrə işin metodikasında tətbiq edilən didaktik prinsiplər bunlardır: elmlilik, sistemlilik və ardıcılıq, şüurluluq və fəallıq, əyanilik, biliklərin möhkəmliyi, təhsilin humanitarlaşması, təhsilin milli ənənələrlə əlaqəsi, təlimin həyatla əlaqələndirilməsi, əməkdaşlıq, müvafiqlik (yaşa uyğunluluq), ölkəşünaslıq və s.

Elmlilik prinsipi. Bu prinsip təlim və tərbiyənin əsas prinsipidir. Elmlilik prinsipi təlim və tərbiyə prosesində uşaqlara dünyanın elmi mənzərəsi, təbiətin, cəmiyyətin, mədəniyyətin, təfəkkürün inkişaf qanunlarını açmağı tələb edir. Elmlilik prinsipi birinci növbədə təlim və tərbiyə proqramlarında, dərslikdə həyata keçirilir.

Elmlilik prinsipi uşaqların elmi axtarışlar üzrə bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirməyi, onlara əməyin elmi təşkili üsulunu mənimsəməyi tələb edir. Bu prinsip əqli tərbiyənin inkişafına, təlim-tərbiyə prosesində problemlik elementlərinin tətbiqinə, tədqiqat xarakterli praktik işlərin aparılmasına, uşaqların hadisələri müşahidə etmək qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə, müşahidələrin nəticələrini təhlil etməyə, elmi müzakirələr aparmaq bacarığının formalaşmasına kömək edir. Təlim prosesində elmi prinsipdən istifadə etməklə qeyri-elmi dünyagörüşə qarşı mübarizə aparmaq mümkündür. Tərbiyəçi hər hansı mövzunu

başla salarkən obyektiv elmi faktlara və anlayışlara əsaslanaraq onu sadə şəkildə şərh etməlidir.

Sistematiklik və ardıcılıq prinsipi. Tərbiyəçi obyektiv aləmin real həqiqətlərini uşağa çatdırmaq üçün onun mənbəyini yaxşı bilməlidir, verdiyi biliklərdə, həm quruluş ardıcılığı, həm də tərkibdə olan elementlərinə görə ardıcılıq gözlənilməlidir. Əvvəldə öyrədilmiş biliklər məntiqi əlaqələr vasitəsilə sonrakı biliklərlə sintez edilməlidir.

Elə biliklər vardır ki, uşaqlar onu həyat təcrübəsindən və ya əvvəlki məşğələlərdən mənimsəyiblər. Həmin biliklər əvvəlcə uşaqlara xatırladılır, sonra onlarla bağlı yeni material izah edilir. Burada sistematiklik və ardıcılıq prinsipi fənlərarası əlaqə vasitəsilə həyata keçirilir.

Həyati biliklərin inkişafı yolları üzrə işdə biliklər uşaqlara sistemli şəkildə və ardıcılıqla verildikdə, onlar sistemli şəkildə də qavranılır, mənimsənilir, tətbiqi prosesində məsələn oyunlarda uşaqlar həmin biliklərin yaddaşda bərpa edilməsi fəaliyyətini çox asanlıqla yerinə yetirirlər.

Şüurluluq və fəallıq prinsipi. Şüurluluq-daxili əlaqələr, xüsusən səbəb və nəticə əlaqələrini başa düşmək, mahiyyəti üzə çıxarmaq, fəaliyyətin məqsədini və ona nail olmağın yollarını götür-qoy etməkdir. Şüurluluq prinsipinin inkişaf etdirilməsinin başlıca faktoru biliyin inama çevrilməsi prosesidir. Bu, xüsusulə elmi-dünya- görüşün formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uşaqlara həyat haqqında bilikləri mənimsətməklə, onlara dərk etdirilir ki, təbiət qanunlarını bilməklə onlardan faydalanmaq və ya zərərli təsirlərdən qorunmaq, həmçinin görülən işlərin nəticəsini qabaqcadan proqnozlaşdırmaq mümkündür.

Təlim prosesində şüurluluğun göstəricisi uşaqların fəallığı ilə xarakterizə olunur. Fəallıq prinsipi uşaqların təlim prosesində müstəqillik səviyyəsinə verilən tələblərlə ifadə edilir. Onun göstəricisi uşağın məşğələyə olan marağı, daha çox öyrənmək həvəsi, bilikləri tətbiq etmək və təlim tapşırıqlarını müstəqil yerinə yetirmək bacarığına malik olmasıdır.

Əyanilik və müvafiqlik prinsipi. Əyanilik elmi dünyagörüşün ayrılmaz hissəsidir. Uzun müddət aparılan tədqiqatlar göstərir ki, təlim və tərbiyənin effektivliyi insanın bütün hiss orqanlarının qavramağa cəlb olunması dərəcəsindən asılıdır. Əyanilik prinsipi təhsildə əvvəllər mövcud olan sxolastik (həyatdan uzaq) təlimə son qoydu. Əyanilik prinsipi məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Material nə qədər çox duyğu üzvləri tərəfindən qavranılsa, o qədər çox möhkəm mənimsənilir. Bu qanunauyğunluq didaktikada artıq çoxdan əyanilik prinsipi adlanır. Onun əsaslandırılmasının baniləri Y.A.Komenski, L.Q.Pestalotsi, K.D.Uşinski, müasir dövrdə isə L.V.Zankov olmuşdur. Y.A.Komenskiyə görə əyanilik prinsipi "didaktikanın qızıl qaydası" adlandırılmışdır. Didaktikada əyanilik bilavasitə görmə qavrayışından geniş başa düşülür. O, özündə hərəkət və toxunma duyğuları vasitəsilə qavramanı birləşdirir. Ona görə də məşğələdə istifadə olunan resurslar, statik və dinamik tədris vasitələri əyani vəsait adlandırılır.

Təlim prosesi əyaniliklə-müxtəlif növ illüstrasiyalar, demonstrasiyalar və praktik işlərin tətbiqi ilə təmin olunur. Əyaniliyin müxtəlif növləri vardır: tədris diafilmləri toplusu və başqa əyani vasitələr, həmçinin frontal müşahidə və təcrübələr üçün kolleksiya toplusları və s. misal göstərmək olar. Ondan istifadənin xüsusiyyətləri təlim tapşırıqlarından, materialın məzmununun xarakterindən və uşaqların yaş səviyyəsindən asılıdır. Əyanilik prinsipində əsas tələb əyani öyrənilən obyektə başlıca olanı, hadisənin mahiyyətini, onun mövcud əlamətlərini aşkar etməyə imkan verməsidir. Əyanilik prinsipi vaxta və enerjiyə qənaət yaradır.

Fərdi istifadə edilmədən əyaniliyin effektivliyini artırmaq üçün paylama materialından istifadə edilir. Paylama materialları üzrə uşaqların işi mənimsəniləcək biliklərə müvafiq təlim tapşırıqları ilə müəyyən olunur. Əyanilik prinsipindən geniş istifadə olunmasını məqsəddə çatmaq kimi hesab etmək olmaz. Onun sözlə əlaqələndirilməsi metodikasına yiyələnmək lazımdır. Əyanilik təbiəti elmi cəhətdən dərk etmə vasitəsi olub, elmlərin əsasını təşkil edən biliklər sisteminin formalaşdırılmasını və onların həyatda tətbiqini asanlaşdırır.

Biliklərin möhkəmliyi prinsipi. Biliklərin möhkəmliyi dedikdə, onun yaddaşda uzun müddət hifz edilib saxlanılması başa düşülür. Biliklər möhkəm olmadıqda yaddaşdan tez çıxarılır ki, bu da yeni bilik mənimsənilməsi prosesini çətinləşdirir. Ona görə ki, yeni biliklər keçmişdə mənimsənilmiş biliklərə istinad edilərək formalaşdırılır. Bunları nəzərə alaraq təlim prosesində biliklərin möhkəmlən dirilməsinə daha ciddi tələblər qoyulur.

Təhsilin humanitarlaşması. Humanitarlaşma keçən əsrin ilk onilliklərində meydana çıxmış ideyadır. O, başlıca olaraq təhsilin məzmununda-tədris planı, proqram və dərsliklərdə öz əksini tapır. Elmi-texniki tərəqqinin indiki yüksək səviyyəsində sırf texniki biliklərə yiyələnən insanları ictimai-humanitar biliklər vasitəsilə cəmiyyət üçün hazırlamaq, onları şəxsiyyətcə hərtərəfli inkişaf etdirməklə, elmi-texniki nailiyyətlərin əxlaqi-mənəvi bazaya söykənməsinə nail olmaq məqsədi burada əsas götüürülür.

Təhsilin milli ənənələrlə əlaqəsi. Təlim-tərbiyə müəssisələri üçün təhsilin məzmunu, yəni tədris planı, tədris proqramları və dərsliklər tərtib edilərkən Azərbaycan xalqının həyatı, onun tarixi, mədəniyyəti, adət və ənənələri ön plana çəkilir. Bu prinsip ümumbəşəri dəyərlərin tədrisində də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həmin dəyərlərin tədrisi Azərbaycan xalq təsərrüfatı ilə sıx əlaqələndirilir. Ayrı-ayrı mövzular tədris edilərkən, yeri gəldikcə, müraciət olunan Azərbaycan xalqının həyatından, tarixindən, adət və ənənələrindən ibarət faktlar xalq həyatının güzgüsünə çevrilir. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının təhsil qanununda göstərilir ki, soy kökünə, xalqımızın milli, əxlaqi, hümanist mənəvi-mədəni dəyərlərin dərinə yiyələnən, biliyinə əxlaqi –mənəvi keyfiyyətlərinə, demokratikliyinə görə yüksək səviyyəli vətəndaşlar yetişdirmək başlıca vəzifə hesab olunur.

Təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipi. Uşaqların təlim prosesində qazandıqları biliklərin təcrübədə tətbiqini tələb edir. Təlim o zaman keyfiyyətli olur ki, uşaqlar qazandıqları bilikləri həyatda tətbiq edə bilsinlər. Bu prinsip uşaqların əməyə alışdırılmasında, onlarda həyatı biliklərin zənginləşdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipi uşaqların idrak proseslərini fəallaşdırır, obyektiv aləmin real həqiqətlərini ekskursiya və gəzintilərdə müşahidələr zamanı şüurlu anlmalarına imkan yaradır. Uşaqlar həyatda gördüklərini fəaliyyətlərində müxtəlif yollarla tətbiq etməyə çalışırlar.

Əməkdaşlıq prinsipi. Müasir təlimdə tərbiyəçi uşaqların qarşılıqlı münasibətinə üstünlük verilir. Tərbiyəçi uşaq üçün səmimi, cəlbədic, zövqlü mühit yaratmalı, özünü uşağa sevdirməlidir.

Ölkəşünaslıq prinsipi. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həyat biliklər ölkəşünaslıq prinsipi ilə əlaqələndirilməlidir.

- Bu məqsədlə, respublikamızın təbii sərvətləri, görkəmli elm və sənət adamları, milli qəhrəmanlar, milli adət və ənənələr ilə bağlı məlumat verməli, təlim alanlar onların öyrənilməsi, təbliğ edilməsi, inkişaf etdirilməsi gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması qayğısına qalmaq ruhunda tərbiyə edilməlidir.

- Hər bir mövzunun məzmunu ilə bağlı imkanları araşdırmalı və yeri gəldikcə ölkəşünaslıq materialları ilə əlaqələndirilməlidir.

• Bu kimi tədbirlər yalnız məğələ prosesində yox, məşğələdənəknar vaxtlarda ekskursiya, gəzintilər və tədbirlər vasitəsilə də həyata keçirilməlidir.

• Bu məqsədlə, təlim ekskursiyalarından, bayramlardan, əyləncələrdən, səhnələşdirilmiş oyunlardan və s. istifadə edilməsi ölkəşünaslıq materialları ilə daha dərinlən tanış olmağa imkan verir. Ölkəşünaslıq prinsipindən istifadə etdikdə uşaqların bilikləri konkretləşir, onlarda təbiətə məhəbbət, vətənə sədaqət hissləri formalaşdırılır.

Beləliklə, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda həyatı bilik və bacarıqların inkişafı yolları üzrə işdə tərbiyəçilər pedaqoji ustalılıqla prinsiplərdən mütəmadi istifadə etməlidir ki, təlimdə müvəffəqiyyət əldə etsin.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramı. Bakı şəhəri, 12 aprel 2007-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulu) Bakı: 202 2.
3. Hacıyeva Ə.H. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafı. Bakı: Maarif, 1992.
4. Mursaqulova R., Əliyeva Ş. Bağca yaşlı uşaqların təbiətlə tanış edilməsi metodikası. Bakı: 2008.
5. Kərimov Y.Ş. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası. Bakı, 1998.
6. Kərimov Y.Ş. Uşaq məktəbə gedir. Bakı: 2002.
7. Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramı. Bakı, 1998.
8. Məmmədova A.M. Uşaq bağçasında beşyaşlıların məktəbə hazırlanması. Bakı: ADPU, 2007.
9. Müasir uşaq bağçalarında təlimin təşkili. Bakı: Apostrof, 2011.
10. <https://nsportal.ru/detskiy-sad/matematika/2019/09/26/razvitie-logiko-matematicheskogo-myshleniya-detey-doshkolnogo>
<https://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2020/09/09/rol-hudozhestvennoy-literatury-vo-vsestonnem-vospitanii-detey>

ПРИНЦИПЫ РАБОТЫ ПО СПОСОБАМ РАЗВИТИЯ ЖИЗНЕННО ВАЖНЫХ ЗНАНИЙ И УМЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Рагимова Гонча Махмуд кызы

Резюме

Основным объектом исследования статьи является процесс развития жизненно важных знаний и умений у детей дошкольного возраста. Предметом исследования является определение педагогической основы способов развития жизненно важных знаний и умений в дошкольном возрасте. Из полученных в статье научных результатов, показав суть работы над способами развития жизненно важных знаний и умений у детей дошкольного возраста, рекомендации по принципам работы в этом направлении покажут эффективные пути воспитателям, педагогам, преподающим в соответствующей области. факультеты и кафедры высших и средних учебных заведений, методисты и воспитатели детских садов будут руководить их лучшей подготовкой, смогут эффективно организовать работу по подготовке сборников о программе и окружающей среде.

**PRINCIPLES OF WORK ON WAYS TO DEVELOP VITAL KNOWLEDGE AND
SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN**

Rahimova Goncha Mahmud

Summary

The main research object of the article is the process of development of vital knowledge and skills of preschool children. The subject of the research is to determine the pedagogical basis of ways of developing vital knowledge and skills in preschool age. From the scientific results obtained in the article, by showing the essence of the work on ways of developing vital knowledge and skills in preschool children, recommendations on the principles of work in this direction will show effective ways to educators, teachers who teach in the relevant faculties and departments of higher and secondary educational institutions, kindergarten methodologists and educators will guide their better preparation, they will be able to effectively organize the work on the preparation of collections about the program and the environment.

Rəyçi: p.ü.f.d. S.Bayramova

Daxil olma tarixi 19 noyabr 2024-cü il